

УЧЕШЋЕ У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Рапе уз рапе са црвеноармејцима

Битка за Београд започела је 13. октобра нападом на спољну линију немачке одбране која се пружала од десне обале Саве код Обреновца преко Авале до Гроцке на десној обали Дунава. Град на ушћу двеју река бранили су делови 737. пука 117. немачке ловачке дивизије, један тврђавски пук. Допунски батаљон 7. СС дивизије „Принц Еуген“, 28. ландесшицен батаљон, неколико полицијских батаљона, један рударски батаљон из Костолца, 38. моторизовани противавионски артиљеријски пук, неколико дивизиона артиљерије 2. оклопне немачке армије, око два батаљона тенкова, делови Српског добровољачког и Руског белогардејског заштитног корпуса, делови 5. моторизованог полицијског пука и два батаљона 75. пука 118. ловачке дивизије. Те јединице бројале су више од 20.000 војника, подофицира и официра, наоружаних најсавременијим пешадијским наоружањем и са довољно муниције. Поменутој непријатељској групацији подршку је давало 40 тенкова и више од 170 топова и минобацача.¹²³

У нападу на непријатеља у Београду учествовала је Прва армијска група НОВЈ у чијем су саставу биле Прва и Шеста пролетерска, Пета, Једанаеста, Шеснаеста, Двадесет прва, Двадесет осма и Тридесет шеста ударна дивизија. С њима су нападале, остварујући одлично садејство, знатне снаге Црвене армије: 4. гардијски механизовани корпус, 73. гардијска и 236. стрељачка дивизија, три артиљеријске бригаде, шеснаест пукова артиљерије, минобацача и самоходних оруђа. Противтенковска артиљеријска дивизија и три самостална противавионска артиљеријска пука.¹²⁴

¹²³ Колектив совјетских и југословенских аутора, *Београдска операција*, Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд 1964. стр. 216-217. У даљем тексту: Београдска операција. ВИИ. 1964. стр.

¹²⁴ Исто. стр. 218.

Напад на спољни систем немачке одбране Београда уследио је, у вечерњим сатима, 13. октобра, тако рећи из покрета. Једну од најбрањенијих ватрених тачака представљала је Авала, са монументалним Спомеником Незнаном јунаку, коју су напали црвеноармејци Мотострељачког батаљона 14. механизоване бригаде и Четврти батаљон Четврте српске ударне бригаде. Нападу је претходио полчасовни артиљеријски удар артиљеријског дивизиона црвеноармејца из непосредне близине, са ватрених положаја код Шупље стене. При томе се бринуло, на захтев команданта Четврте српске бригаде, да се експлозијама граната не оштети или поруши Споменик Незнаном јунаку. После делимичног артиљеријског неутралисања положаја целог пука немачких војника на падинама и врху Авале, у рововима и бункерима обезбеђеним сплетовима бодљикаве жице и минским пољима, уследио је журиш бораца Четвртог батаљона и црвеноармејца Мотострељачког батаљона. Они су се такмичили ко ће први стићи на врх Авале и разбити немачку одбрану. У стрељачком строју били су командант и политички комесар Четвртог батаљона, Мија Јовановић Расинац и Радуле Мркић, њихови заменици Ђорђе Вукадиновић и Радомир Петковић, командири и политички комесари чета и њихови заменици. Наступање је успоравала снажна непријатељска ватра и оштри успони. Вреву пуцњаве повремено су надјачавале команде да борци ускачу у непријатељске ровове и земунице, које није било лако открити у густом шумском растињу и мраку. Десетина бораца, с којима је наступао заменик политичког комесара батаљона Радомир Петковић Срећко, одједном се нашла на удару двоструко веће групе Немаца који су излетели из маскираних ровова и шипражја. Они су кренули у противнапад више из очајања и безизлаза, него уверења у озбиљнији успех. Почела је борба прса у прса. У помоћ десетини прискочио је цео вод бораца и ратна срећа се преокренула. Неколико Немаца је убијено, а преживели су журнули низбрдицом да умакну у Зуце. Врх Авале био је све ближи борцима Четвртог батаљона и црвеноармејцима. Борци и старешине подржавали су једни друге у наизменичном пребацивању према врху, у отварању бреша у непријатељској одбрани и неутралисању митраљеских гнезда. Вешто наступање је уродило плодом. Немци су били присиљени да умакну, остављајући неколико мртвих, од Споменика Незнаном јунаку на Авали и спаса потраже у Белом Потоку. Радујући се заједничком борбеном успеху, борци Четвртог батаљона и црвеноармејци честитали су једни другима. Скоро у исто

време. из иравца од Пиносаве, хотелско здање на Авали освојиле су две чете Првог батаљона Прве пролетерске бригаде и чета црвеноармејаца. Поред оружја и ратног материјала, заплењена је не баш скромна војничка вечера коју су пролетери поделили са борцима Четвртог батаљона Четврте српске и црвеноармејцима. У хотелском апарману, нађена је нетакнута богата вечера и неотворена флаша вина. Била је то последња трпеза генерала Шнекенбургера, команданта немачке одбране Београда. који је нешто раније смртно рањен у борби за Авалу.

Кад су Немци натерани у бекство, генерал Жданов је изразио задовољство због успеха његових јединица и борбености Четвртог батаљона Четврте српске бригаде. Команданту бригаде Војводићу рекао је да његови борци имају високе борбене квалитете и да не заостају за црвеноармејцима.

Док је Четврти батаљон освајао врх Авале и продужио, 14. октобра ујутру, према Кумодражу, главнина Четврте српске бригаде је наступала од Младеновца да би се приближила Малој Иванчи и Београду. Истим правцем маршевала је Друга пролетерска бригада, а Пета српска према Шепшину и Дражњу. спремне за увођење у борбу. Према заповести Штаба Прве армијске групе Двадесет прва српска дивизија. односно Друга пролетерска. Четврта српска, без Четвртог батаљона. и Пета српска бригада. одређене су у општу резерву Прве армијске групе и распоређене на простор Белог Потока. Зуца и Лештана. Борци су били незадовољни што остају у резерви и неки су отворено говорили да је њихово борбено умеће потцењено. Убрзо ће се показати да ће они поднети већи терет борбе од оног у уличним борбама у граду.

После заузимања спољне линије непријатељске одбране јединице Прве армијске групе НОВЈ и Црвене армије стигле су. 14. октобра, пред добро утврђену унутрашњу линију немачке одбране Београда. која се пружала од Саве преко Чукарице. Бановог брда. Раковице, Бањице, Малог и Великог Мокрог Луга, Звездаре. Великог Врачара и Винче на Дунаву. Истог дана на заједничком састанку Команде 4. гардијског механизованог корпуса Црвене армије и Штаба Прве армијске групе НОВЈ. одређени су правци главног и помоћног удара на унутрашњу линију и дубину непријатељске одбране у Београду. јединице које ће то извести и начин садејства. У складу с тим договором. Штаб Прве армијске групе издао је борбену заповест Првом пролетерском и Дванаестом ударном корпусу за напад њихових јединица на непријатеља у ко-

joj je. поред осталог, наглашено: „Наш корпус (Први пролетерски) и јединице Дванаестог корпуса добиле су задатак да заједно са мотомеханизованим јединицама корпуса Совјетске армије ликвидирају немачке окупаторске трупе и њихове помагаче у Београду. Ми данас извршавамо историјску задаћу у овоме рату тиме што главни град наше отаџбине ослобађамо од немачко-фашистичког ропства и недићевско-четничке издаје и враћамо га свом народу и отаџбини.“¹²⁵

У нападу је ангажовано осам дивизија Прве армијске групе, међу којима и Двадесет прва српска, затим 4. гардијски механизовани корпус. 73. гардијска и 236. стрелачка дивизија Црвене армије. После жестоке артиљеријске припреме из 300 топова и минобацача и 24 вишецевна ракетна бацача звана „каћуше“ на правцу главног удара, с циљем да продру преко Бањице и Вождовца у центар града. наступале су јединице Прве пролетерске дивизије, у садејству са 36. гардијском тенковском бригадом, у чијем се саставу налазио и Четврти батаљон Четврте српске бригаде и 13. гардијска механизована бригада. На помоћном правцу. преко Жаркова, Бановог брда и Чукарице, нападале су јединице Дванаестог ударног корпуса: Једанаеста крајишка, Шеснаеста војвођанска и Двадесет осма славонска ударна дивизија. На десном крилу борбеног распореда. у захвату Смедеревског друма. унутрашњу одбрану града нападале су јединице Пете крајишке дивизије, напредујући према Коњарнику и Великом Врачару. На правцу главног удара успешно се напредовало. Четврти батаљон Четврте српске бригаде наступао је, у саставу 36. гардијске тенковске бригаде црвеноармејаца. преко Бањице и Вождовца и код Аутокоманде имао жешћи окршај. У четворочасовној борби заробљено је око 500 немачких војника и официра. Наступање је продужено према Карађорђевог парку и Славији. Четврти батаљон био је подељен у групе које су се налазиле на тенковима црвеноармијске бригаде или позади њих да им пружају ватрену подршку. Немци су пружили снажан отпор у рејону Славије. спречавајући продор према улици краља Милана (сада Српских владара) и Теразијама. Јединице 36. тенковске бригаде и Четврти батаљон Четврте српске променили су првобитни правац наступања и кренули од Славије, водећи уличне борбе. према Котеж-Неимару. Душановцу и Маринковој бари. После вишечасовног маневрисања и уништавања непријатељских отпорних тачака, у рејону Маринкове

¹²⁵ 36. НОР, том I, књ. 13, док. 158.

барѐ. борци су добили петнаестак минута предаха. У оближњој њиви, у купама кукурузовине, примећено је неколико Немаца. Командант батаљона Мија Јовановић Расинац је командовао да се њива опколи и претражи. Борци су без опаљеног метка позвали Немце да се предају. Из скровишта од кукурузовине изашло их је више од 200, са подигнутим рукама. Заплењено је њихово оружје и муниција са неколико радио-станица. Заробљени немачки официри одмах су саслушани да би се откриле праве намере њихове јединице. Без устезања су признали да су се желели провући у сусрет јединицама Борбене групе „Штетнер“ која се налазила негде на путу у рејону Смедерева и Гроцке.

*Увођење јединица Двадесет прве српске дивизије
у жестоке борбе*

Ујутру, 15. октобра, Штаб дивизије располагао је подацима да се претходница Борбене групе „Штетнер“, потискујући Прву крајишку бригаду и делове 15. механизоване бригаде црвеноармејаца, од друма Смедерево - Гроцка, упорно приближава источној периферији Београда. Четвртој српској бригади је наређено да одмах заузме борбени положај у рејону Малог и Великог Мокрог Луга и спречава продор непријатеља друмом од Гроцке и Болеча у источни део Београда. Пета српска бригада је распоређена на линији Забран, Бандера, Голо брдо, да затвори правац између Лештана и Белог Потока и врши извиђање према Болечу и Врчину. Обе бригаде имале су обавезу да остваре чвршће садејство и да једна другој, у случају непријатељског напада, притекну у помоћ и штите бокове. Из дивизијске резерве Друга пролетерска бригада упућена је у уличне борбе у граду, заправо њена три батаљона, да ојачају ударну моћ Прве пролетерске дивизије. Двадесет прва српска дивизија очигледно је ослабљена, слањем Друге пролетерске у уличне окршаје, у часу кад се суочавала са претходницом непријатељске Борбене групе „Штетнер“, јачине окр 30.000 војника који су незауостављиво напредовали и поред покушаја Прве крајишке бригаде и јединица 15. механизоване бригаде црвеноармејаца да то учине. По свему судећи Штаб Прве армијске групе НОВЈ и Команда 4. гардијског мотомеханизованог корпуса Црвене армије нису проценили намере непријатеља: да жели да продре у град и двоструко ојача сопствене снаге да пружи огорчени отпор пре повлачења преко моста на Сави и понтонског прелаза на Ади циганлији.

Први батаљон Четврте српске бригаде чаучео је положаје на Стојчином брду, поред друма у Малом Мокром Лугу, добро их учврстио, ојачао противтенковским топом и противтенковским пушкама да би спречио наилазак непријатеља од Гроцке и Болеча. Други батаљон је залагао поред друма у Великом Мокром Лугу да бочном ватром угрожава непријатељску моторизовану колону и њену леву побочницу. Трећи батаљон, према замисли заменика команданта бригаде Ратомира Андрића Кмета и политичког комесара Неђе Богићевића, задржан је у бригадној резерви да према потреби прискочи у помоћ на најугрженијим местима успостављеног борбеног распореда Првог и Другог батаљона. Четврти батаљон, са командантом бригаде Гајом Војводићем и замеником политичког комесара Драгоманом Радојичићем Стамболијом, наступао је са црвеноармејцима 36. гардијске бригаде према згради Опсерваторије на Звездари и водио тешку борбу са непопустљивом немачком одбраном. У нападу је погинуло неколико бораца и заменик политичког комесара батаљона Радомир Петковић Срећко, а његову дужност нешто касније преузео је Десимир Мрдаковић, до тада политички комесар Прве чете истог батаљона.

Штабови Двадесет прве српске и Пете крајишке дивизије, с командантима Милојем Милојевићем и Милутином Морачом, успоставили су добру везу и заједнички планирали како да се дочека и туче непријатељска групација на путу од Смедерева и Гроцке за Београд. Прва крајишка бригада, после повлачења из Смедерева, придодата је привремено Двадесет првој српској дивизији. Десета крајишка и Двадесет прва српска шумадијска бригада су распоређене у рејону Калуђерице и Шугавца, кота 171, северозападно од Болеча, да ојачају борбене позиције Четврте и Пете српске бригаде, сачекују и туку немачку претходницу. Први батаљон Четврте крајишке бригаде, чија је главнина већ продрла дубоко у град, до Техничког и Правног факултета и ближе железничкој станици „Дунав“, задржан је у Малом Мокром Лугу да успостави фронтални положај источно од села и одбије налете немачких јединица које издрже бочне ударе Четврте и Пете српске. Двадесет прве шумадијске и Десете крајишке бригаде. На источној периферији града успостављен је солидан одбрамбени фронт који је требало да осујети намере претходнице групе „Штетнер“ да се пробије у Београд.

Кад су допрли до Болеча, 15. октобра поподне, Немци су отворили жестоку артиљеријску и минобацачку ватру на положаје јединица Двадесет прве српске и Пете крајишке дивизије. Артиљеријског бомбардо-

вања нису били поштеђени ни батаљони Четврте српске. Експлозије граната највише су преорале положаје Двадесет прве српске шумадијске бригаде на Шеварицама и Шугавцу. узвишењима с обе стране друма западно и северозападно од Болеча. Немци су срачунато користили убитачни учинак артиљерије и пожурили напред. Друмом је наступала њихова 92. моторизована бригада, а на њеним боковима стрељачки стројеви 99. брдског пука. Немци су јуришали преко Болечице. доспели на Шеварицу и Шугавац. У жестоком судару понегде је долазило до борбе прса у прса. а мртвих и рањених било је на обе стране. Борци Двадесет прве шумадијске бригаде били су приморани да се повуку испред далеко бројнијег противника. Удар непријатеља на положаје на Забрану нису издржали Други и Четврти батаљон Пете српске бригаде. који су се повукли на нове положаје у близини Лештана. Притисак Немаца није попуштао и они су се упорно приближавали Малом Мокром Лугу. без обзира на страх и повремене бочне ударе неких јединица Двадесет прве српске и Пете крајишке дивизије. У поноћним часовима стигли су Стојчином брду и директно се сукобили са борцима Првог батаљона. под командом Радмана Савића. Другог батаљона са командантом Мирком Шипком. Развила се огорчена борба у којој је надмоћнији непријатељ употребљавао топове и минобацаче да стекне још већу предност. У борбу је уведен Трећи батаљон. под командом Радивоја Симића Раке. да појача одбрану Четврте српске бригаде. У пресудним тренуцима немачкој претходници је придлазило појачање и она је жестоко наваљивала да прокрчи пролаз кроз ватрени положај Четврте српске бригаде. у чему је поступно успела. У студији „Београдска операција“, о ноћним борбама 15. и 16. октобра записано је и ово: „Заподенут је жесток бој који је трајао целу ноћ. Иако су трпели велике губитке (само у судару код Малог Мокрог Луга имали су око 360 мртвих). хитлеровци су упорно настојали да се пробију у град. Ноћу су успели да делом снага продру у улице Београда на правцу Коњарника. Цветкове механе и Великог Врачара...”¹²⁶

Поред Четврте. Пете српске и Двадесет прве шумадијске бригаде. Немцима су се жестоко супротстављали Десета крајишка. Први батаљон Четврте крајишке бригаде и 14. гардијска механизована бригада црвеноармејаца. не дозволивши им да прошире простор поред друма да би њихова главнина била поштеђена бочне ватре и изненадних препада.

Немачку претходницу, јачине око 2.500 војника и официра. подржаваних тенковима. самохоткама, артиљеријом разних калибара, ноћни продор у источно предграђе скупо је коштао и она је, ујутру 16. октобра, одсечена од своје главнине и опкољена. Четврта и Пета српска бригада убиле су 360, раниле 50 и заробиле 25 немачких војника.

Повлачење јединица Четврте српске бригаде од друма у Малом Мокром Лугу нису одобрили заменик команданта бригаде Ратомир Андрић Кмет и политички комесар Неђо Богићевић. Они су наредили да се батаљони врате на раније положаје чиме су знатно допринели да се немачка претходница одсече од главнине која је пристизала из правца Смедерева, Гроцке и Болеча. Преморене јединице су напустиле Велики Мокри Луг. доспеле на ватрене линије поред друма у Малом Мокром Лугу и наставиле да задржавају немачке јединице пристигле из рејона Гроцке и Болеча да не ојачају њихову претходницу уклињену у граду. О тим променама у бригадном извештају записано је. поред осталог. ово: „Крајишници су се повукли и Руси са тенковима, па су се наши (Први батаљон) повукли од друма. Но. ми смо их поново повратили на положаје ка друму...”¹²⁷

Ујутру је командант дивизије Милоје Милојевић наредио да се јединице Четврте и Пете српске бригаде помере источније, на простор Калуђерице и ближе Болечу, да заштите правац према Лештанима и спрече да главнина немачке групације не скрене са Смедеревског друма и пречицом покуша да се пробије преко Вождовца. Бановог брда и Чукарице, коју су држали у својим рукама, до понтонског прелаза на Сави и пређе у Срем.

Уништење немачке претходнице и главнине

На улазу у источни део Београда, јединице немачке претходнице сачекиване су и жестоко тучене. У противнапад на непријатеља укључио се Четврти батаљон Четврте српске бригаде. са деловима 36. гардијске тенковске бригаде. да спречава његов продор дубље у град и удар у леђа јединицама Прве пролетерске. Пете крајишке. Шесте личке пролетерске дивизије и јединицама Црвене армије у жестоким уличним окршајима у ширем и ужем центру. Истовремено су анга-

¹²⁷ Архив ВИИ. кут. 1041. рег. бр. 31-1.

жоване Друга пролетерска и Четврта крајишка бригада, извучене из борби у граду. да се оме на Немце који су наступали улицом краља Алексаandra (данашњи Булевар револуције), приближили се Вуковом споменику и згради Техничког факултета. У средини Александрове улице. на невеликом простору. настао је прави ватрени кркљанац. Јуришне групе бораца Друге пролетерске. Четврте крајишке, Четвртог батаљона Четврте српске бригаде. уз подршку црвеноармејаца и њихових тенкова. улетале су у гомиле ошамућених Немаца и немилосрдно их ликвидирали. Преживели су бежали према зградама ближе школи „Војислав Илић“, али су сустизани и уништавани. Друга група немачке претходнице опкољена је у рејону Коњарника и принуђена да положи оружје. Најжешће је одолевала трећа група која је доспела до Великог Врачара. Садејством и концентричним ударом јединица Десете крајишке, Двадесет прве српске шумадијске бригаде и 14. гардијске механизоване бригаде, она је јуришима и бочним обухватима потпуно уништена. Савлађивање снажне непријатељске претходнице. у чему су учествовали и батаљони Четврте српске бригаде. имало је пресудну улогу за наставак борби у центру града и очување достигнутих линија.

Без обзира на почетни неуспех и пораз претходнице. Борбена група „Штетнер“ није одустајала од намере да се споји са немачким јединицама које су водиле борбу у Београду. Њена главнина. 1. брдска и 117. немачка дивизија. група „Витман“ и друге јединице. ојачане артиљеријом и тенковима. приближавале су се положајима Четврте и Пете српске бригаде западно од Болеча и положајима јединица Пете крајишке дивизије распоређених на источној периферији града. Штабови Пете крајишке и Двадесет прве српске ударне дивизије упозорили су штабове бригаде да се непријатељ не сме пропустити и по цену знатнијих жртава. Штаб Прве армијске групе. на основу процене да се тежиште борбе преноси на источну и југоисточну периферију града. одлучио је да се извесне снаге упуте да појачају одбрамбене линије јединица Двадесет прве српске и Пете крајишке дивизије и правац према Авали. Међу првима припремљен је Четврти батаљон Четврте српске бригаде да се врати у састав матичне јединице. У рејон Кумодража упућен је Трећи батаљон Друге пролетерске бригаде и Друга личка пролетерска бригада, а Прва крајишка бригада усмерена је у Зуце. Њиховим доласком знатно ће се ојачати положаји Четврте и Пете српске бригаде. Из Баната је пристигла Дванаеста војвођанска бригада и распоређена на ватрену линију у рејону Великог Врачара. Из борби на Чукарици и

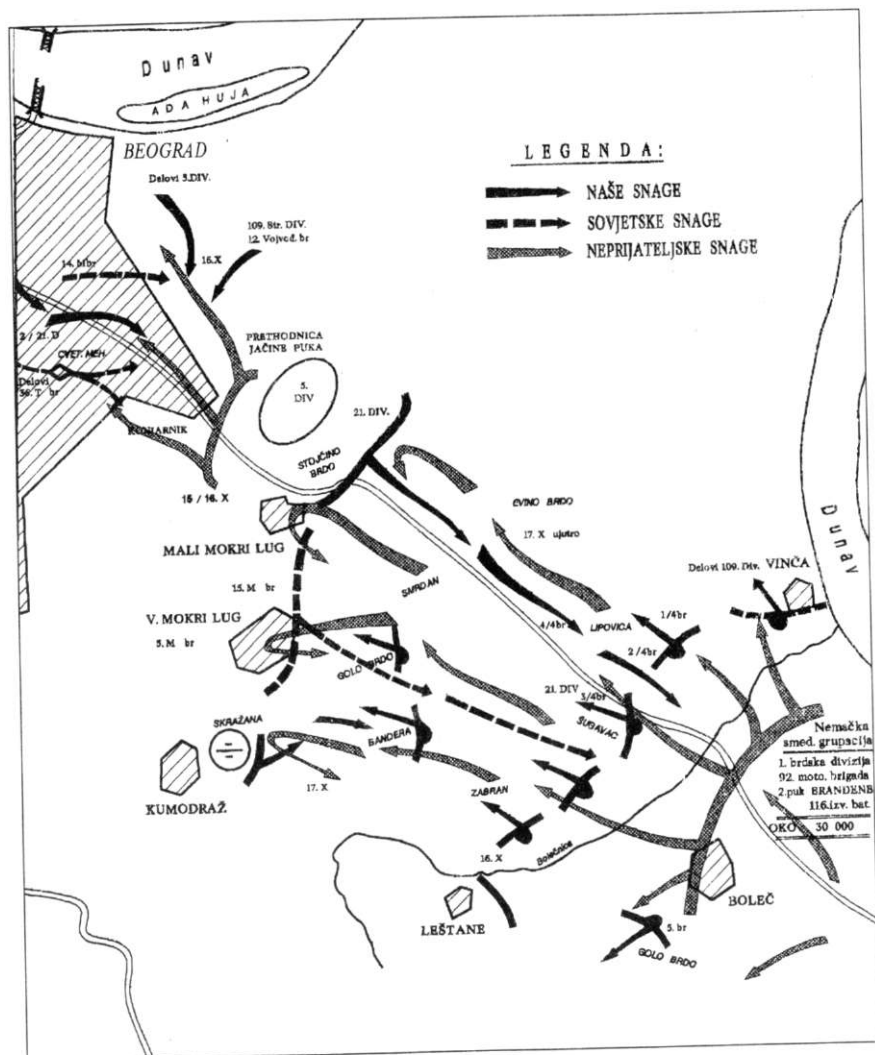
Бановом брду извучене су Пета крајишка козарска и Дванаеста крајишка ударна и Тридесет друга сриска мачванска бригада и упућене према Авали. У томе правцу су оријентисане и бригаде Шеснаесте и Тридесет шесте војвођанске ударне дивизије. Команда 4. мотомеханизованог корпуса Црвене армије постепено је упућивала на угрожени сектор 14. гардијску механизовану. 36. тенковску. 15. гардијску, 5. самосталну гардијску мотострељачку бригаду. два пука 109. гардијске стрељачке дивизије и 509. самостални пук.

Без обзира на огромну надмоћ непријатеља. Штаб дивизије наредио је Четвртој и Петој српској бригади да офанзивно дејствују и пре пристизања појачања нападну непријатеља код Болеча и одбију га према Гроцкој. У дивизијском наређењу за напад стоји: „... Дејствујте офанзивно на непријатеља који одступа од Гроцке. Комуникација се мора потпуно и безусловно пресећи, а непријатељ уништити. Одржавајте везу са руским тенкистима и артиљеријом и тражите њихову помоћ.”¹²⁸

Непријатеља су нападали Трећи батаљон дуж друма за Болеч, а Други и Први батаљон Четврте српске лево од комуникације. Први батаљон је наступао према Винчи да би Немце одвојио од Дунава и покушао их савладати. На десном крилу Трећег батаљона наступала су два батаљона Пете српске ударне бригаде са којима је успешно садејствовано. Једна чета је остављена на Стојчином брду, тригонометар 270. у батаљонској резерви и да послужи за евентуални прихват у случају изненадног одступања. Батаљони обе бригаде наступали су прилично тешко. Убитачна непријатељска ватра најпре је сручена на Други батаљон Пете српске. који је потиснут до Болечице чиме је угрожено десно крило и чело стрељачког строја Трећег батаљона Четврте српске бригаде. У помоћ Другом батаљону прискочиле су јединице Трећег и Четвртог батаљона и непријатељ је одбијен.

У 20 сати Други и Трећи батаљон Четврте српске, у садејству са батаљонима Пете српске бригаде, извели су три јуриша на Немце код Болечке механе и нису их поразили. У то време генерал Штетнер је увидео да су мали изгледи да главнина његове групације извојује победу наступањем Смедеревским друмом у Београд и одлучио да крене сасвим лево, преко Кумодража и Вождовца. Одржао је кратак састанак са потчињеним командантима и усмено им наредио шта да раде.

¹²⁸ 36. НОР, том I, књ. 13, док. 158



БРИГАДА У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ, ОКТОБРА 1944.

Напади су почели ноћу. 17. октобра у 2 сата, на положаје батаљона Четврте и Пете српске бригаде на левој обали Болечице, на Забран северно од Лештана на Кусак и Липовицу, са намером да главнина Борбене групе „Штетнер“ освоји Велики и Мали Мокри Луг и преко Големе ливаде избије на Вождовац. Били су то снажни бочни и чеони удари на јединице Двадесет прве српске ударне дивизије са тежњом да се пренесу на положаје 15. гардијске мотомеханизоване бригаде црвеноармејаца у рејону Великог и Малог Мокрог Луга. Немачка артиљерија сручивала је праве урагане на борбени распоред Другог и Трећег батаљона Четврте српске бригаде. али губитака није било захваљујући снажљивости бораца и старешина и добрим заклонима. После артиљеријске припреме Немци су извели. уз подршку тенкова, јуриш с обе стране друма, од моста на Болечици према Шугавцу и Липовици. Две чете Трећег батаљона после снажног отпора присиљене су да одступе друмом за Мали Мокри Луг, на положај чете остављене на Стојчином брду, да би се тамо припремиле за одлучну одбрану. Начелник штаба бригаде Момчило Марковић Зоран обавестио је Штаб батаљона црвеноармејаца на Липовици да Немци незадрживо напредују у томе правцу. а да две чете Другог батаљона, које одступају дајући отпор. треба прихватити да се прегрупишу и припреме за противнапад. Са штабовима нападнутих батаљона били су заменик команданта. начелник штаба и политички комесар бригаде. Веза са Првим батаљоном који је нападао Винчу, допро до сеоске цркве и обале Дунава, била је изгубљена.

Узвишење Липовица изузетно је сметало главнини немачке Борбене групе „Штетнер“ и њен командант је тражио да се оно неутралише. Густе стрељачки строј Немаца полулучно се приближавао и претио бочним обухватима. Нападаци су увизишење и његове падине засипали са стотинама граната и митраљеских рафала из тенкова на Смедеревском друму. У заклонима, борци и старешине Другог батаљона. са командантом Мирком Шипком и политичким комесаром Душаном Ивановићем. чекали су да најгоре прегрми и да узврате силовитом ватром. На увизишењу се налазио и батаљон црвеноармејаца. под командом капетана Леонова. са којим је успостављено чврсто садејство. Борци Другог батаљона и црвеноармејци су се зарекли да непријатељ може напред само преко њих мртвих. И држали су се датог завета. Немци су пуштени на добачај ручних бомби и ошинути пакленом ватром. Понегде је долазило до борбе прса у прса. Далеко бројнији не-

мачки војници сумануто су ускакали у ровове и заклоне црвеноармејаца и бораца Другог батаљона. али су одбијани ударцима кундака. бајонетима, ватром из пиштоља и аутомата. Ровови су се пунили крвљу рањених и мртвих. Нрви јуриш Немаца је одбијен, али су се они брзо прибрали. поново ударивши у чело и бокове Другог батаљона и батаљона црвеноармејаца. Напади и противнапади нису престајали. У бригадном извештају о наставку борбе је записано: „Што се дан ближио. напади су били све жешћи. тако да се очигледно приметпло да се труде да по сваку цену ликвидирају још по ноћи. то упориште (мисли се на Липовцу. кота 176, објашњење М.Г.) и по мраку лакше продру у сам град. Но. то им није пошло за руком.“¹²⁹

Јединице 1. немачке дивизије жестоко су нападале батаљоне Пете српске бригаде истовремено када и батаљоне Четврте српске бригаде, потисли их од Болечице на Шугавац и појачавали ватрене ударе. Узвраћано им је противнападима, али су тешко задржавани и сузбијани. Четврти батаљон се бранио у Лештанима. Први. Други и Трећи источно од Великог Мокрог Луга.

Липовица је и даље била трн у оку генералу Штетнеру и главници његових јединица. У освит дана петоструко јачи нападачи изненада су се појавили на боковима борбеног распореда батаљона црвеноармејаца и Другог батаљона Четврте српске. немилосрдно сатирући све пред собом. Запретили су опкољавањем оба батаљона. На десном крилу Прва чета. са командиром Милошем Шћепановићем. политичким комесаром Мирославом Милановић. замеником командира Радојем Ђушићем и замеником политичког комесара Бранком Беговићем. одбијала је буљке Немаца. Командир чете је рањен и команду је преузео његов заменик. У најкритичнијем тренутку дотрчао је командант батаљона да помогне у спречавању Немаца да се обухватним наступањем домогну позадине левог бока четног борбеног распореда. Задржавани су ручним бомбама и сасређеном ватром аутоматског оружја док им није пристигло појачање. Истом силином нападали су чету црвеноармејаца на левом крилу Прве чете и уследило је повлачење. На левом крилу. на положају Друге чете. са командиром Радованом Николићем. политичким комесаром Николом Кнежевићем и њиховим заменицима Миливојем Стојиљковићем и Недељком Милићем. било је драматичније. С њима се нашао политички комесар батаљона Душан Ива-

¹²⁹ Архив ВИИ. кут. 1041. рег. бр. 9-1/2.

новић који је понављао да одступања нема. Он тренутно није знао да су Немци јуришајући чету раздвојили на два дела, да је нешто бораца измакло из ватреног загрљаја и да је велико питање да ли се може одолети сада десетоструко јачим нападачима. У близини се чула оштра команда капетана Леонова црвеноармејцима да не попуштају, што је охрабрило политичког комесара Ивановића да борцима узвикне да јуришају. Он је одмах кренуо из заклона. Рафали његовог аутомата косили су нападаче и присилили да унеколико устукну. Њихов узмак је коришћен да се борци и црвеноармејци извлаче из окружења. Командир чете Николић, комесар Ивановић и неколико најодважнијих бораца и пушкомитраљеца бранили су одступницу. Немци су опет налетели са очигледном намером да Другој чети спрече узмицање из ватреног пакла. У одбијању њихових наизменичних јуриша смртно је погођен комесар батаљона Душан Ивановић, а теже ране је задобио политички комесар чете Никола Кнежевић. Неколико бораца је рањено и погинуло. Непријатељски куршуми нису мимоишли командира чете Радована Николића који је рањен командовао проређеној чети како да се извлачи најмање тученим правцима. О скоро безизлазној ситуацији у бригадном извештају је написано: „... Нешто Руса и цела наша чета на левом крилу нису се одмах повукли. Нашу чету су Немци јаким налетом још и кроз средину пресекли. Командир је рањен и борци су се пробијали у разним правцима. Око 40 бораца нису одступили са батаљоном. За њих се не зна ништа. Рањени су још шесторица бораца. 4 су одступили, за 2 се не зна. Погинуо је комесар батаљона и још 5 нових бораца...”¹³⁰

Проређени Други батаљон се повукао на одбрамбену линију код Малог и Великог Мокрог Луга, десно од положаја Трећег батаљона чије су се две чете, уз жесток отпор Немцима, нешто раније ту повукле, уз помоћ Треће чете остављене на Стојичином брду да обезбеђује прихват и штити једну ракетну јединицу црвеноармејаца.

После неколико дана боравка у Четвртом батаљону који је садејствовао са јединицама 36. тенковске бригаде у наступању од Наталинаца и уличним борбама у граду, у току ноћи вратио се у Мали Мокри Луг командант бригаде Гајо Војводић. Он је одмах преузео команду над Први.м. Другим и Трећим, а Четвртом батаљону наредио да крене од

130 Исто, стр. 2.

Аутокоманде. где се тренутно затекао. према периферији и Смедеревском друму.

Постижући извесне успехе у наступању од Болеча. у ширем захвату с обе стране Смедеревског друма. Немци су појачавали нападе. Употребили су стотине артиљеријских оруђа да раскину одбрамбене линије јединица Двадесет прве српске ударне. Пете крајишке ударне дивизије и 15. гардијске механизоване бригаде Црвене армије. Борци Другог и Трећег батаљона Четврте српске бригаде били су у рововима, испред Малог Мокрог Луга. које су Немци раније ископали, заклоњени од прегршти гелера. али су тешко подносили артиљеријски наизменични тутањ и експлозије. Командир Треће чете Душан Караџић је изјавио: „... Гранате су трескале свуда око нас, па и по нашим рововима. Иако су то били дубоки ровови. ми смо се врло неугодно осећали. За све нас био је ово нови начин ратовања. а за већину младих бораца и прво ватрено крштење. Од силног удара и блеска граната поскакивали смо у рововима скоро до површине. Иако је била жестока артиљеријска ватра. захваљујући рововима нисмо имали већих губитака. Свега два-три рањеника. Рањен је тешко само борац Живко Живковић из Рушња...“¹³¹

Артиљерија и „каћуше“ црвеноармејаца жестоко су узвраћали непријатељу. На удару се нашао и борбени поредак 15. гардијске механизоване бригаде која је морала устукнути у тенковске ровове ближе периферији града. Немци су ушли у Мали Мокри Луг и продужили даље. Нису се усудили да напредују Смедеревским друмом, знајући како им је дан раније претходница тамо завршила. већ су скретали више лево тражећи мање браћене нравце. Лево од борбеног распореда једшца Двадесет прве српске дивизије и 15. гардијске механизоване бригаде одбрамбени бедем учврстиле су бригаде Пете крајишке ударне дивизије: Двадесет прва српска шумадијска на Коњарнику и Лаудановом шанцу, Четврта крајишка у рејону коте Велики Врачар и Десета крајишка на Карабурми. С њима су садејствовале знатне тенковске снаге јединица Црвене армије.

У преподневним и поподневним часовима. 17. октобра. док су се два батаљона Четврте српске бригаде жестоко супротстављали непријатељу на свом одбрамбеном правцу. Немци су кренули између Великог Мокрог Луга и Кумодража. преко Стражаре и Дренове. да избију на Милошевац и Вождовац. Њихова јача претходница приближила се ко-

мандном месту Штаба Двадесет прве српске дивизије. на коти 310 точно од Кумодража, у намери да освоје доминантни вис. У близини се налазила ватрена линија батерије топова црвеноармејаца који су отворили ватру на непријатеља, мало га збунили и кратко задржали. Кад су се прибрали, Немци су потрчали да јуришом освоје топове. Црвеноармејци су се лавовски бранили пешадијским оружјем. одбијајући поновљене јурише нападача. Командант дивизије Милоје Милојевић, заменик команданта Драгољуб Петровић Раде и политички комесар Младен Марин дограбили су оружје у руке и повели борце приштапске јединице да се придруже црвеноармејцима. Изненађени препадом. Немци су изгледа проценили да лако неће освојити топове и доминантно узвишење и затражили су подршку сопствене артиљерије. распоређене у захвату Смедеревског друма позади. да бомбардује кумодрашке падине. Експлозије су учестале и право је чудо да су гранате подбациваче и пребацивале борбени распоред одбране Штаба дивизије и батерије топова. Док се то дешавало. угроженом месту трком су пристизали борци Трећег батаљона Друге пролетерске бригаде да би одбили непријатељске јурише. И њих није мимоилазила артиљеријска канонада. али их није спречила да задрже наредни још силовитији јуриш немачких војника и заштите Штаб дивизије и батерију топова црвеноармејаца који су имали доста губитака. Нешто касније пристигао је дивизион „каћуша“ да немачке јуришне групе одбија на полазне положаје.

У време окршаја у Малом и Великом Мокром Лугу. Кумодражу и на целој источној периферији града, због извлачења знатних снага Прве армијске групе НОВЈ и 4. гардијског мотомеханизованог корпуса Црвене армије на више угрожено подручје. уличне борбе на достигнутим линијама у Београду нису престајале. али су вођене са мањим интензитетом. Јединице Прве пролетерске дивизије: Прва пролетерска. Трећа крајишка пролетерска, Бригада „Италија“, Осма црногорска ударна бригада. стигле су до Коларчеве улице, зграде Народног позоришта, затвора Елавњаче. електричне централе на Дорћолу. у Душанову. Страхињића Бана. Браће Југовића, Господар Јевремову и остале побочне улице и тежике добро брањеном Калемегдану. Јединице Шесте личке пролетерске дивизије освајале су Теразије. блок зграда министарства, оивичених Немањиним и Кнеза Милоша улицом. тежећи Савском мосту и хотелу „Бристол“. Јединице Двадесет осме славонске ударне дивизије су наступале Сарајевском улицом и крва-

риле у згради Министарства саобраћаја, а делом и на Чукарици коју су Немци изузетно бранили због понтонског прелаза на Сави. код Аде цнганлије, одакле је пут водио у село Бежанију и дубље у Срем. Немачка одбрана града практично је држала неку врсту мостобрана од Калемегдана, узводно десном обалом Саве. са тежиштем одбране зграде железничке станице. Савског моста и поменутог простора на Чукарици.

ПроШивнапад према Болечу и опкољавање Немаца

Немачки удар могао се задржати снажним и комбинованим противударом у чело и бокове немачких јединица. За то су припремљене јединице Двадесет прве српске ударне дивизије. 15. гардијске мотомеханизоване бригаде. ојачане дивизионом вишецевних бацача ракета и подршком авијације 3. украјинског фронта. Вишецевни бацачи „каћуше“ прецизно су тукли немачке јединице на друму од Малог Мокрог Луга према Болечу. Наизменично су долетале групе бомбардера Јуришне ваздухопловне дивизије. штићене ескадрилама ловаца да смртноносе товари бомби сручују на немачку моторизовану колону. издужену од Болеча према Малом Мокром Лугу. Подршка авиона знатно је доприносила да се изводе противнапади. сужава ватрени обруч око Борбене групације „Штетнер“ и осујећују њене намере да уђе у Београд. У противнапад су енергично прешле јединице 15. гардијске мотомеханизоване бригаде. под командом пуковника Андријанова, којима су се придружиле јединице Четврте и Пете српске и Друге пролетерске бригаде. Преотети су изгубљени положаји у Малом и Великом Мокром Лугу и непријатељ је одбијен из рејона Кумодража. Наступање је настављено дуж Смедеревског друма. Уништавана су возила. артиљеријска оруђа и тенкови непријатеља. До мрака непријатељ је протеран до Болечице где се и даље жилаво бранио.

Штабови Прве армијске групе НОВЈ и јединица Црвене армије одлучили су да се немачка Борбена групација „Штетнер“ опколи на Смедеревском друму, у ширем рејону Болеча. и уништи. Најтежи борбени задатак поверен је ојачаној Двадесет првој српској ударној дивизији. У Операцијском дневнику Четврте српске бригаде констатовано је да је 17. октобра. у 17 сати и 30 минута, добијено ново наређење Штаба дивизије и наведено следеће: „У циљу потпуне ликвидације непријатељске групе која се налази стешњена од Београда и од Гроцке

између снага Црвене армије и НОВЈ, врши се обухватни напад са 5 бригада: Прва крајишка, Друга личка и Пета српска са јужне стране, Друга пролетерска од Малог и Великог Мокрог Луга, а наша бригада (Мисли се на Четврту српску - прим. М.Г.) обухвата са северне стране правцем: Липовица - Клупе - Винча. са задатком да ликвидира непријатеља ако га има у Винчи, цепајући с тим непријатељске снаге у Великом Селу и Ритопеку. У договору са Русима и Другом пролетерском одлучили смо ради истовремености у нападу из села Велики Мокри Луг да на задатак кренемо у 3 часа 18. овог месеца..."¹³²

Прошло је више од 9 сати од издавања наређења Штаба дивизије за напад и договора јединица да приступе његовом извршењу. Генерал Штетнер је то користио за грозничаво тражење излаза из безизлазног положаја. Трунчицу спаса видео је у освајању Авале, у нади да се одагле домогне Топчидера и Кошутњака и јединице усмери на извлачење преко понтонског моста на Сави код Чукарице и Аде циганлије. Од Авале се могло и западније према Обреновцу и Шапцу. Овај подухват је изискивао темељно прегруписавање Борбене групе „Штетнер“, напуштање артиљерије. возила и тенкова. Војници. подофицири и официри могли су понети само лично наоружање, довољне количине муниције. „панцерфаусте“ и лаке минобацаче. Доносећи такву одлуку. генерал Штетнер је поверио обавештајном официру. поручнику др Ротфуксу. да му је то најтежа одлука у животу. Можда је слутио да је и последња. јер ће убрзо погинути. У претпоноћним часовима. 17. октобра. Немци су се прегруписали у три борбене групе: „Витман“, „Хилбрант“ и „Бранденбург“ и користећи мрак непримећени кренули према Авали. Северно од Врчина лева колона групе „Витман“ наишла је на колону Прве крајишке бригаде која је хитала у напад код Болеча. Развила се борба прса у прса. Немци нису одустајали од намере да се домогну друма јужно од Авале. Десна колона истоимене групе прокрала се у Зуце и сударила са јединицама Дванаесте крајишке бригаде. Стекла је борбену надмоћ и продужила уз падине Авале да се домогне њеног врха...

Држећи се плана напада, јединице ојачане Двадесет прве српске ударне дивизије кренуле су у напад. у 3 сата 18. октобра, у садејству са 15. гардијском механизованом бригадом црвеноармејаца, противника потукле на левој обали Болечице. продрле у Болеч и наставиле да

¹³² Архив ВИИ, кут. 1041, рег. бр. 9-2/2а.

уништавају непријатељску заштитницу. На друму поред Болеча затечена је огромна ратна техника и тешко наоружање које су Немци напустили покушавајући да се изђуку из обруча.

Напад на непријатеља изводила је Четврта српска бригада наступањем преко Збеговишта и Осовишта, донекле заобилазно, да лакше избије у рејон Винче и са северне стране угрози Немце у рејону Болеча. Успут није имала борбеног додира са непријатељем. У Винчи је успоставила везу са јединицама Црвене армије којима се раније прикључио њен Први батаљон, када му је пресечена одступница, услед продора Немаца на Липовицу и одступања Другог батаљона у Мали Мокри Луг. Први батаљон, са командантом Радманом Савићем, политичким комесаром Кузманом Николићем, њиховим заменицима Бором Перовићем и Данилом Мркићем, даноноћно је водио борбе, у садејству са црвеноармејцима на положајима северозападно од Болеча, на линији од Болечке цркве до Липовице. Убио је 35 и заробио 52 немачка војника. У борби су погинула 2 и рањено 5 бораца. Заплењено је 7 пушкомитраљеза, 6 аутомата, 70 пушака, 8 пиштоља, 3 пиштоља за испаливање светлећих ракета, 40 комплетних војничких униформи и 100 пари цокула. Први батаљон се одмах укључио у састав Бригаде, а такође и Четврти батаљон који је стигао из Београда у Винчу.

Четврта српска бригада осванула је, 18. октобра, у пуном саставу у рејону Винче и Болеча. За време садејства са 36. гардијском бригадом на прилазима Београду, у борбама у граду. Четврти батаљон убио је 523 и заробио 63 непријатељска војника. Запленио је 4 пушкомитраљеза, 81 пушку, 16 пиштоља, 80 униформи, 75 пари цокула, знатне количине муниције и остале ратне опреме.

Батаљони Четврте српске према плану су избили на Смедеревски друм затекавши огроман ратни плен: моторна возила, артиљеријска оруђа, тенкове, разну ратну опрему напуштenu од Борбене групе „Штетнер“ која је ноћу измакла према Зуцама, Врчину и Авали. Бригади је наређено да прикупља ратни плен и заробљава сакривене немачке војнике у кукурузним њивама, у Винчи, Болечу, Ритопеку, Калуђерици и Лештанима. Друга пролетерска и Пета српска бригада упућене су за непријатељем да га туку и заробљавају. Борбена група „Витман“ чији је десни бок, заправо правац од Београда, штитила борбена група „Хилдербрант“, а леви бок и позадину група „Лангроцк“. није одустајала од намере да се пробије из ширег окружења и узмиче према Сави. Команди опкољене немачке групације упућен је ултиматум да

положи оружје, али је то одбијено. Уследили су напади и противнапади скоро целог дана. Немци су изложени жестоком бомбардовању из ваздуха. ватри вишесцевних бацача ракета и артиљерије. Гинули су свуда у подножју Авале и ретко се предавали. Ојачана Двадесет прва српска дивизија разбила их је у првом налету и приморала да напусте сву моторизацију и тешко наоружање.¹³³

У прикупљању и деоби плена било је неспоразума између црвеноармејаца и бораца Четврте српске бригаде. Није поштовано раније договорено - да свакоме припадне оно што у борби заплени. Црвеноармејци су желели да узму сва возила и наоружање које им се свиди. Борци Четврте српске бригаде су запленили, поред осталог, око 30 камиона, али су имали само 3 возача. Да им црвеноармејци не би узели камионе, командант бригаде је наредио да у сваку кабину возила седну двојица бораца, као „возачи“ и чекају наређење за покрет. Наишла је група црвеноармејаца који су брзо открили да борци у камионима не знају да возе. Избацили су их напоље, сели за управљаче и камионе одвезли. Кад је то дознао командант бригаде Војводић љутит је дошао да се увери како је остао без највреднијег плена и грдио несудођене возаче. У том часу наишао је генерал Жданов који је Војводића упознао још раније, у Наталинцима недалеко од Тополе. Кад му је објашњено да су црвеноармејци на своју руку одвезли камионе који су ратни плен Четврте српске бригаде, он је обећао да ће се грешка донекле исправити. Зауставио је први заплешени камион који је наишао и великодушно га дао команданту Војводићу. Остали камиони никад нису враћени. Борци су ратни плен ставили на коњске запреге из заплешене непријатељске коморе и одвезли у бригадну интендантуру у Кумодражу. Увече су три батаљона упућена у Калуђерицу, у дивизијску резерву, а један је остао на Смедеревском друму да настави да сакупља ратни плен и проналази сакривене немачке војнике. Са главнином је отишао Штаб бригаде и сместио се у кући Милије Марковића у Калуђерици.

Жестока ноћна борба у рејону Авале и оближњих села настављена је ноћу. 18. и 19. октобра. Немце су тукле, поред јединица Двадесет треће српске, јединице Нете крајишке, Једанаесте крајишке и Тридесет шесте војвођанске дивизије. У борбу су уведене Друга пролетерска и Пета српска бригада. Батаљони Друге пролетерске' заузели су полазне

¹⁰⁴ 36. НОР, том I. књ. 11. док. 104 и 179.

положаје за папад у рејону Белог Потока п Пиносаве, а батаљони I [ете српске брпгаде на северној страни Авале. Бригаде су успоставиле чврсту везу и разрадиле план заједничког напада и садејства. Проценивши да се не могу извући из окружења нареко положаја бригада Двадесет прве српске дивизије. Немци су наумили источном страном Авале. на Врчин и Циганске куће. али су наишли на упорну одбрану јединица Двадесет треће српске дивизије и скренули према Шупљем камену и Рипњу. Тамо су их дочекали Трећи и Четврти батаљон Прве крајишке и одбили. Иосле краћег затишја. у поноћним сатима 18. и 19. октобра. они су обновили напад. искористили створену брешу у борбеном распореду Прве крајишке и доста их је измакло у Рипањ. На томе правцу су дочекани ватром јединица Двадесет треће српске, Једанаесте крајишке дивизије, јединица Нрвене армије. задржани у наступању и присиљени да се повуку у обруч из кога су нешто раније изашли. Неколико јачих група измакло је противудару у Рипњу, побегло према Сави и Обреновцу. али су успут тучене и трпеле губитке. У ноћној борби код Шупљег камена Борбена групација „Штетнер“. сада разврстана у три помињане групе. претрпела је велике губитке у мртвима. рањенима и заробљенима. Цогинуо је генерал Штетнер и неколико виших официра. И поред свега. Немци нису прихватили поновљени позив да положе оружје. Стешњени у рејону Зуца и Врчина. грчевито су се бранили и гинули. Припремљен је. 19. октобра ујутру. заједнички удар јединица Црвене армије и Прве армијске групе НОВЈ да се жилави противник сасвим уништи.

Штаб Двадесет прве српске дивизије наредио је Штабу Четврте српске бригаде да њене јединице преузму положаје Друге личке пролетерске бригаде на простору Мајдана. Великог и Малог Камена и наставе да савлађују дезорганизованог и деморалисаног непријатеља. Први и Трећи батаљон упућени су у Лештане да успоставе везу са Другом личком и да се укључе у завршницу борбе испод источних и југоисточних обронака Авале. До примопредаје положаја у рејону Мајдана није дошло због немогућности да се усостави веза са јединицама Друге личке које су предузеле гоњење непријатеља и неке се удаљиле чак до Циганских кућа у Врчину. 0 приморавању непријатеља да капитулира. у књизи „Београдска операција“ записано је: „Ујутро 19. октобра, после трочасовне артиљеријске ватре и непрекидних удара совјетске јуришне авијације. непријатељ је почео да се пре-

даје. До краја дана основна маса немачко-фашистичких снага опкољених југоисточно од Београда бита је ликвидирана..."¹³⁴

Истог дана увече, после коначног пораза остатака немачке Борбене групације „Штетнер" југоисточно од Авале, Штаб дивизије наредио је Четвртој српској бригади да се смести у Мали Мокри Луг.

Иосле уништења немачке групације у рејону Авале, тежиште борбе против Немаца и њихових помагача опет је пренето у ужи део града у коме оне нису ни престајале, на Теразије, палату „Албанија", прилазе Калемегдану и Савском мосту, на ужи део Чукарице и Аду циганлију. Непријатељ је трпео ударе за ударима и узмицао. Ноћу 19. и 20. октобра јединице Прве пролетерске дивизије и црвеноармејци сколили су непријатеља на Калемегдану и приморали да узмиче преко Саве и гине. Ујутру је освојена Калемегданска тврђава у којој су се срели генерали Владимир Иванович Жданов и Пеко Дапчевић, честитавши један другом на победи јединица којима су командовали. Минуле ноћи освојена је упорно брањена палата „Албанија" на чијем је врху храбри борац Младен Петровић истакао дугу тробојну заставу, са петокраком у средини, чије је вијорење најављивало коначни долазак слободе у поносни и никад покорени Београд. У преподневним сатима борбе су вођене за освајање Савског моста да би се обезбедио прелаз на Сајмиште, за Бежанију и Земун. На мост су јуришале јединице 13. гардијске механизоване бригаде, 814. и 211. стрељачког пука црвеноармејца, Тринаесте пролетерске бригаде „Раде Кончар". Двадесет друге српске космајске бригаде и постигле успех. Београд је био ослобођен, што је потврђено и почасним топовским салвама са бедема Калемегдана. Београђани су одмах изашли на улице да честитају својим ослободиоцима и да се заједно веселе.

Јединице Четврте српске бригаде, и поред силне жеље њених бораца и старешина, нису се могле упутити у град да учествују у слављу. Ујутру, 20. октобра, један батаљон је задржан у Калуђерици, код зграде основне школе, да прима ратни материјал и оружје које су мештани околних села однели са Смедеревског друма у намери да га присвоје. Њиховој самовољи је доскочено наређењем Штаба дивизије да све узето одмах врате, што су они и учинили. Један батаљон је упућен у Болеч да претражи поприште недавне борбе, сакупи остатке вреднијег плена

и доиреми у бригадну интендантуру. Батаљони су увече враћени у Мали Мокри Луг на коначиште.

Штаб бригаде, у кући Лазара Петровића у Малом Мокром Лугу, анализирао је учешће у бици за Београд и губитке нанете непријатељу у вишедневним борбама. У извештају је записано да је Четврта српска бригада убила 501, заробила 115 немачких војника, подофицира и официра. Запленила је доста оружја и ратног материјала: 186 пушака, 18 пушкомитраљеца, 31 пиштољ, 50.000 метака, 2 камиона, 170 униформи, 265 пари цокула, знатне количине ручних бомби, чизама, шињела, пелерина, шаторских крила, ранаца, фишеклија, опасача, ћебади и осталог. Заплењена су 4 коња и 15 запрежних кола. Бригада је имала 16 мртвих и 21 рањеног и 6 бораца залуталих у друге јединице. Од наоружања је изгубљен један тешки митраљез (прегазио га тенк) и 6 пушкомитраљеца. Ови подаци, кад се констатују губици Бригаде, нису потпуни, свакако због немогућности да се тога тренутка изврше детаљне провере у водовима, четама и батаљонима. Накнадним истраживањем се дознало да је живот изгубило 39, а рањено око 60 бораца и старешина. У осмодневним борбама погинули су: Војислав Анђелковић, Жика Атанасковић, Божидар Божовић, Влајко Гођевац, Никола Голубовић, Момир Дамјановић, Петко Димић, Миливоје Ђоловић, Живко Живковић, Душан Ивановић, Селимир Јевтић, Бранислав Јовановић, Драгутин Лукић, Милан Лукић, Миодраг Марковић, Станимир Марковић, Ђузепе Миланези, Александар Милосављевић, Боривоје Миљковић, Живојин Минић, Младен Митровић, Владимир Нешковић, Властимир Нешковић, Милан Пантелић, Радомир Петковић, Боривоје Перић, Богољуб Радосављевић, Најдан Рајковић, Милош Савић, Боривоје Самојловић, Димитрије Самуел, Миодраг Стаменић, Драгослав Станисављевић, Станимир Стевановић, Душан Стефановић, Милорад Стефановић, Петко Тешић, Душан Шакић и Јордан (непознато презиме) у други.

После тешких борби на прилазима Београду, борци Четврте српске бригаде нису имали времена за озбиљнији предах. Наређено им је да помогну месним НО одборима у проналажењу и сахрани многобројних непријатељских војника, изгинулих на простору Малог Мокрог Луга до Болеча и Гроцке. Исти задатак имала је Друга пролетерска у Белом Потоку, Кумодражу и Пета српска бригада у Лештанима, Зуцама и Врчину.¹³⁵ Убрзо је примећено да се у рејону Авале и селима према

¹³⁵ 36. НОР, том I, књ. 14, док. 70 и 79.

Обреновцу скривају групе немачких војника. па је Штаб дивизије наредио Другој пролетерској, Четвртој и Петој српској бригади да се укључе у чишћење тог терена. Четврта српска је увече 21. октобра, премештена у Пиносаву под Авалом и сутрадан је претраживала терен чак до села Бождаревца. На њеном десном крилу наступале су јединице Пете српске бригаде које су стигле до Гунцата. Дивизијским планом било је предвиђено да се претрес терена настави до Великих Црљена, Сибнице и Венчана, али је то измењено и бригаде су враћене у Београд. Четврта српска је размештена у Малом Мокром Лугу. Пета српска у згради школе „Војислав Илић“, а Друга пролетерска бригада на Душановцу. У Малом Мокром Лугу није било услова за удобнији смештај јединица Четврте српске бригаде и она је убрзо прешла у зграду школе „Тирило и Методије“ у граду. Штаб дивизије налазио се у добро обезбеђеној згради на Вождовцу.

У бици за Београд борци и старешине Четврте српске бригаде испојили су ратничку умешност, сналажљивост и храброст у жестоким сударима са далеко бројнијим, искусним и боље наоружаним непријатељем. Успешно су остваривали међусобно садејство, садејство са суседним и јединицама црвеноармејаца. Посебно је занимљива подршка и садејство Четвртог батаљона са 36. механизованом бригадом и Мотострељачким батаљоном црвеноармејаца у борбама на падинама Авале и нешто касније у Београду. Посматрајући како борци Четвртог батаљона савлађују Немце на падинама Авале, генерал Жданов их је одлично оценио нагласивши да су борбеношћу и моралом једнаки са његовим прекаљеним ратницима. Старешине, од најнижег до највишег нивоа командовања, скоро свуда, у променљивим и неповољним условима борбе испојили су ефикасност у командовању, предузимању противнапада, организовању одбране, бочних удара и опкољавања непријатељских јединица. Штаб бригаде успешно је процењивао настале борбене ситуације, иако су се оне често мењале. Бригада би постигла још веће борбене резултате да је Четврти батаљон стално био у њеном саставу. Иако је бринуто да се претрпе што мањи губици, они се објективно гледано нису могли избећи због силине удара немачких јединица које су јуришале да се избаве из окружења и избегну уништење. Бригада је масовније попуњена неколико дана пре почетка Београдске операције младим и војнички недовољно оспособљеним људима који су мобилисани у Шумадији и уведени у тешке вишедневне борбе. Они су највише страдали и то је била озбиљна опомена Штабу

бригаде и штабовима батаљона да се борбеној обуци убудуће посвети далеко већа пажња. Бригада је нанела осетне губитке противнику у живој сили и ратној техници. На правцима наступања њених батаљона живот су изгубили, поред неколико виших официра, познати немачки генерали Шнекенбургер, командант немачке одбране Београда и Штетнер, командант истоимене немачке борбене групације.

Смотра и дефиле на Бањици

У ослобођеном Београду јединице Четврте српске бригаде изводиле су интензивну војну обуку. Нарочито је увежбавано маршевање парадним кораком, чему раније није посвећивана скоро никаква пажња. држање оружја о рамену у таквим приликама, поздравни одсечним покретом главе лево и десно. Свакодневно је оружје тако чишћено да је блистало. Није занемаривана чистоћа униформи бораца и старешина и лична хигијена. За то су постојали повољни услови у зградама у којима се Бригада сместила. Борцима и старешинама није било јасно зашто се толико увежбава парадни стројеви корак који доноси знатан физички замор. Они нису знали да је Штаб дивизије, 24. октобра, издао строго поверљиво наређење Четвртој и Петој српској и Другој пролетерској бригади да се припреме за параду пред врховним командантом Титом, приликом његовог доласка из Вршца у главни град. На крају наређења руком је било дописано да се Тптов долазак држи у тајности.¹³⁶

Упоредо са припремама за смотру и параду, у јединицама бригаде је одржавана политичка настава. Највише је говорено о значају ослобођења Београда и предстојећим борбама за коначно ослобођење земље. Донекле је живнуо културно-просветни рад, који је дуже времена био занемарен због свакодневних покрета и борби против непријатеља у Шумадији и на прилазима Београду, Културно-просветни референти су са отреситијим борцима увежбавали извикивање значајних политичких парола приликом учествовања у предстојећој паради. Сашивене су од квалитетног материјала нова бригадна и батаљонске заставе.

Наређењем Штаба Првог пролетерског корпуса, 26. октобра 1944. посредством Штаба дивизије достављеним и Четвртој српској бригади, детаљно је објашњено да ће у Београду, на Бањици, 27. октобра, врхо-

¹³⁶ Архив ВИИ. кут. 1042. рег. бр. 42-1

вни командант НОВ и ПОЈ, маршал Јосип Броз Тито. извршити смотре јединица које су учествовале у ослобођењу Београда и ту се задржале. Пета српска бригада је добила задатак да обезбеђује трибину на којој ће се налазити највиши политички и војни руководиоци, на челу са маршалом Титом, представници слободарског Београда и Савезничке војне мисије. У наређењу је записано да се јединице Двадесет прве српске ударне дивизије (Друга пролетерска, Четврта и Пета српска ударна бригада) после смотре упућују у Срем, у рејон Бежаније и Сурчина.¹³⁷

Ноћ уочи параде падала је јака и хладна киша. а ујутру је дуноу хладан ветар. Борци и старешине су се забринули да се свечаност може одгодити. Свима је лакнуло кад су постројени и кренули на Бањицу. У подневним часовима јединице су постројене испред новоизграђене трибине. У строју за смотру Четврта српска се нашла између Друге пролетерске и Прве коњичке бригаде.

У пратњи генерал-лајтнанта Коче Поповића, команданта Главног штаба Србије, генерал-лајтнанта Арсе Јовановића, начелника Врховног штаба и генерал-лајтнанта Пеке Дапчевића, команданта Прве армијске групе, врховни командант и маршал Јосип Броз Тито извршио је смотру постројених бригада које су дале огроман допринос у борби 'за ослобођење Београда. Очигледно задовољан војничким изгледом и држањем бораца и старешина, он је застао на средини огромног строја и узвикнуо: „Смрт фашизму, другови!“ Хиљаде бораца су узвратили: „Слобода народу!“ Већина бораца Четврте српске и осталих бригада тада су први пут изблиза видели свога врховног команданта. После смотре Тито се вратио за говорницу код трибине и, поред осталог, рекао: „У најтежим данима рата, у најстрашнијим офанзивама, ја сам увијек мислио у себи: У Београду смо отпочели устанак, у Београду ћемо га побједоносно и завршити! Тај велики дан сада је дошао. Међу нама мали је број оних који су кренули у устанак 1941. Они су положили своје животе у темеље ове земље да би она била слободна и онаква какву народ жели. Њихов примјер слиједиле су хиљаде других људи ове земље. Сваку палу пушку прихватило је десет нових руку. То смо и данас видјели на овој смотри. Нека је слава палим борцима за ослобођење Југославије, за ослобођење њеног главног града Београда.“¹³⁸

¹³⁷ Исто. рег. бр. 46-1/1.

¹³⁸ Петар Вишић. *Бишка за Србију*, књ. 2. Београдска књига 1984. стр. 382.

После је уследио дефиле истројених јединица. Газећи чврстим кораком. поносно уздигнутих глава, борци и старешине Четврте српске су прошли испред трибине на којој су били. поред врховног команданта, високи политички и војни руководиоци наше земље. представници савезничких војних мисија и генерал-лајтнант Владимир Иванович Жданов. командант 4. мотомеханизованог корпуса Црвене армије. чије су јединице дале огроман допринос у ослобођењу Београда.

Са осталим бригадама. са Бањичког поља Четврта српска је продужила маршевским кораком у центар града. На улицама је било много Београђана који су одушевљени поздрављали своје ослободиоце. На тргу Славији. окићеном српским и југословенским заставама. транспарентима. борци Четврте српске. који су марширајући певали борбене песме, поздрављени су овацијама грађана. Више младића је излетело из гомиле света на тротоарима тражећи да постану борци Четврте српске која је силазила према Савском мосту и одлазила, у саставу Двдесет прве српске ударне дивизије, у вишемесечне тешке борбе у Срему за коначно ослобођење земље од окупатора и квислинга.